

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ МИТНО-ТАРИФНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Анотація. Стаття присвячена розкриттю актуальних питань сучасних тенденцій, зумовленості та ефективності механізму митно-тарифного регулювання. В рамках дослідження проводиться ґрунтовний аналіз наслідків зниження митно-тарифного захисту національної економіки, що відбувся у результаті вступу до СОТ, а також його співставлення з протекціоністськими тенденціями світової економіки. Разом з тим, в статті наводиться коефіцієнт фіскальної ефективності адміністрування митних податків, як елементу митно-тарифного регулювання, що на думку автора інтегрально та в динаміці визначає ефективність фіскальної складової митно-тарифних відносин.

Ключові слова: митно-тарифне регулювання, мито, СОТ, ефективність митно-тарифного регулювання.

Войтов С.Г. Современные тенденции и эффективность таможенно-тарифного регулирования.

Аннотация. Статья посвящена раскрытию актуальных вопросов современных тенденций, обусловленности и эффективности механизма таможенно-тарифного регулирования. В рамках исследования проводится анализ последствий снижения таможенно-тарифной защиты национальной экономики, которые проявились в результате вступления в ВТО, а также их сопоставление с протекционистскими тенденциями мировой экономики. Вместе с тем, в статье раскрыт коэффициент фискальной эффективности администрирования таможенных пошлин, как элемента таможенно-тарифного регулирования, который по мнению автора интегрально и в динамике определяет эффективность фискальной составляющей таможенно-тарифных отношений.

Ключевые слова: таможенно-тарифное регулирование, пошлина, ВТО, эффективность таможенно-тарифного регулирования.

Voitov S.G. Modern trends and efficiency of customs-tariff regulation.

Annotation. The article is devoted to the disclosure of topical issues of modern trends, conditionality and the effectiveness of the mechanism of customs-tariff regulation. Within the frame of the research the study performs a thorough analysis of the consequences of the reduction of customs-tariff protection of the national economy as a result of WTO accession, as well as a comparison with the protectionist tendencies of the world economy. However, the article provides an index of fiscal efficiency of customs duties administration as an element of customs-tariff regulation, that is according to the author determines the efficiency of the fiscal aspects of customs-tariff relations integrally and in the dynamics.

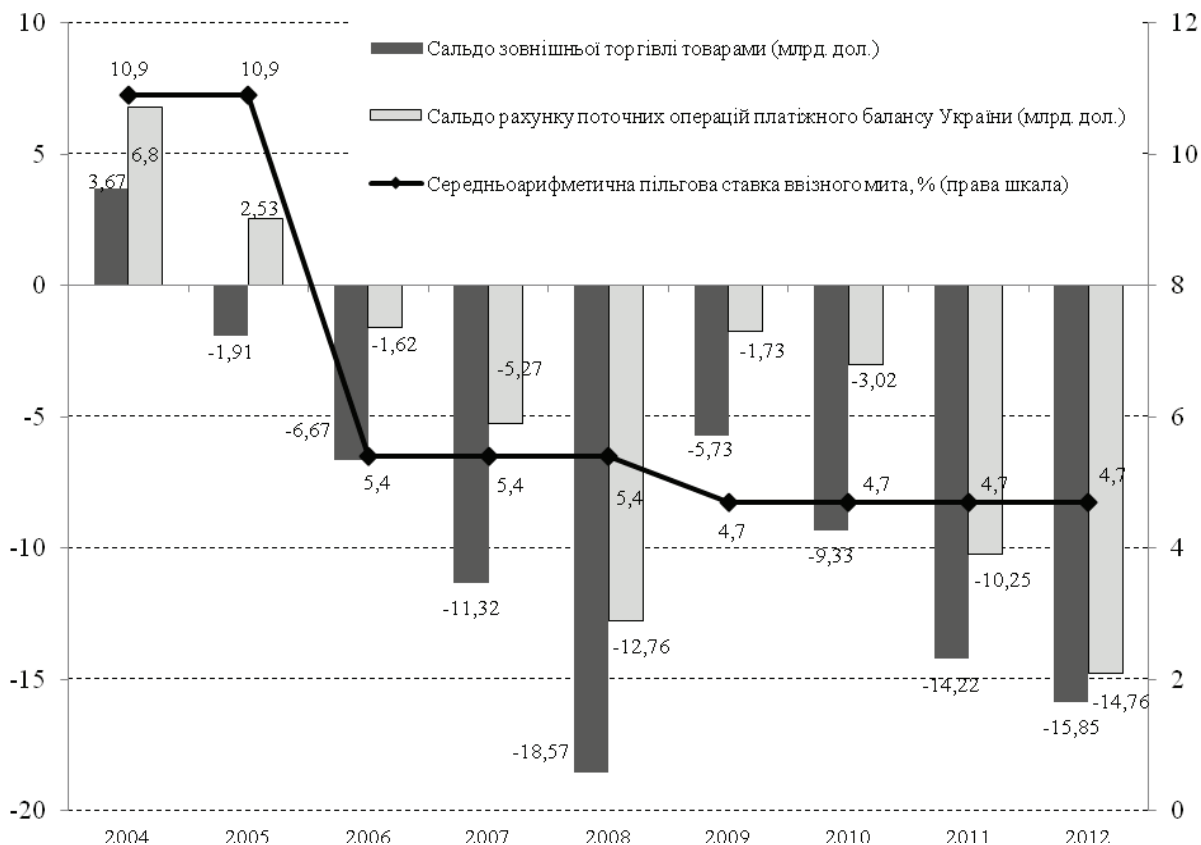
Key words: customs-tariff regulation, duty, WTO, efficiency of customs-tariff regulation.

Актуальність проблеми. Тенденції провадження міжнародної торговельної діяльності свідчать про високу її значущість як зовнішнього чинника національного економічного розвитку. Міжнародна торгівля активно інтегрує національні ринкові суб'єкти і державні інститути в світовий економічний простір, а об'єкти міжнародного товарообміну, що повністю абсорбуються всіма сферами суспільного відтворення і споживання, стають у ряді випадків основними ресурсами науково-технічного прогресу. Проте сподіватися на забезпечення ефективного зростання молодій ринкової економіки України шляхом надмірного відкриття та дерегулювання сфери зовнішньоекономічної діяльності на даному етапі розвитку є помилковим і загрозовим для національної безпеки держави, що змушує відходити від умов відкритого лібералізму, ширше застосовувати й оптимізувати інструментарій митно-тарифного регулювання. Без повного ж усвідомлення сучасних регулятивно-фіскальних параметрів митно-тарифного регулювання проведення оптимізації й ширшого впровадження захисних заходів є вкрай ускладненим.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання дослідження митно-тарифного регулювання, його тенденцій та ефективності отримали розвиток у працях досить великої кількості дослідників сфери зовнішньоекономічної діяльності. Найбільш визначальними є праці І. Г. Бережнюка, В. В. Ващенко, А. Д. Войцешука, О. П. Гребельника, А. В. Макаренка, П. В. Пашка, Л. М. Пісьмаченко та ін. Проте не зважаючи на популярність вказаного напрямку досліджень, висвітлення та актуалізація сучасних тенденцій і ефективності митно-тарифних відносин потребують неперервного наукового пошуку, теоретичного й науково-практичного розкриття у рамках періодичної наукової літератури.

Метою статті є науково-практичний аналіз сучасних тенденцій, зумовленості, а також ефективності митно-тарифного регулювання, з урахуванням процесів лібералізації митно-регулятивних відносин, що були здійснені у рамках вступу до СОТ. В рамках дослідження передбачається також моделювання коефіцієнту фіскальної ефективності адміністрування митних податків, що інтегрально та в динаміці визначає ефективність фіскальної складової митно-тарифних відносин.

Виклад основного матеріалу. Оцінка параметрів сталого розвитку національної економіки, в частині що стосується міжнародної торговельної діяльності, акцентує особливу увагу на зростанні негативного сальдо зовнішньої торгівлі товарами (рис. 1). Останнє негативне зрушення є фактором зумовленим основним чином двома негативними тенденціями: з одного боку – втратою конкурентності національної експортної продукції, з іншого – заповненням національного ринку імпортною продукцією. При цьому, якщо перша тенденція перебуває у площині фундаментальної трансформації національної економіки і у короткій перспективі вирішенню не піддається, то остання – є об'єктом регулятивного впливу та підставою для провадження заходів митно-тарифного регулювання, що за своїм характером мають швидкий економічний ефект.

Рис. 1. Динаміка окремих зовнішньоекономічних показників

Джерело: побудовано автором з використанням [9; 11; 20]

Стійка тенденція до формування негативного сальдо зовнішньої торгівлі яскраво визначилась, починаючи з 2005 р. Стрімке нееволюційне і невиважене зниження у 2005 р. середньої ставки митного тарифу з 10,9 % до 5,4 % в рамках його адаптації до вимог СОТ призводить до відкриття внутрішнього ринку, що спричиняє подальше перевищення імпорту товарів над його експортом (див. рис. 1). Так, якщо у 2005 р. сальдо зовнішньої торгівлі товарами становило -1,91 млрд. дол. (тут і далі в тексті мається на увазі доларів США – С. В.), то на кінець 2012 р. воно вже сягнуло -15,85 млрд. дол. Що стосується тенденцій більш глобального для національної економіки показника – платіжного балансу, то показник рахунку поточних операцій останнього з профіциту у 6,8 млрд. дол. у 2004 р. скотився до дефіциту у 14,76 млрд. дол. у 2012 р. Вказане свідчить про посилення подальшої зовнішньої боргової залежності, загрозу неконтрольованої девальвації і формування негативних очікувань з приводу зростання економіки України.

Комплексний аналіз впливу лібералізації митно-тарифного регулювання на структуру національної експортно-імпоротної діяльності яскраво виявляє основні її характеристики і наслідки. В даному випадку, основний митно-тарифний захист втратили ряд галузей харчової промисловості та сільського господарства. Так, тарифний захист м'яса свинини був зменшений більш ніж у 11 разів з 1 євро за 1 кг (122 % від вартості) до 11 %. Як наслідок, імпорт з 2005 по 2012 рр. зріс у 9,4 раза, а від'ємне торгове сальдо збільшилося з 37,6 до 353,4 млн. дол. Подібні тенденції визначалися з імпортом м'яса птиці, тваринних жирів і молочної продукції (табл. 1).

Разом з тим, значний незадоволений внутрішній попит на продукцію тваринництва сприяв тому, що високі обсяги імпорту не призвели до зменшення внутрішнього виробництва, проте значним чином його загальмували, адже за умов достатнього тарифного захисту згадані вище групи товарів, могли б бути не імпортовані, а виготовлені національним виробником, а прибуток міг бути направлений на розвиток галузі.

Таблиця 1

Динаміка зовнішньої торгівлі за окремими товарами після зміни ставок мита у зв'язку з пристосуванням до вимог СОТ

Товар	Середня ставка мита (початок 2005 р.), %	Середня ставка мита-ставка мита (2012 р.), %	Зв'язана (до вимог СОТ) ставка мита	2005						2012					
				Імпорт		Експорт		Сальдо		Імпорт		Експорт		Сальдо	
				млн.дол.	% у заг. імпорті	млн.дол.	% у заг. експорті	млн.дол.	% у заг. імпорті	млн.дол.	% у заг. експорті	млн.дол.	% у заг. імпорті	млн.дол.	% у заг. експорті
Свинина, м'ясо	122%*	11%	11%	47,5	0,13	9,9	0,03	-37,6	446,0	0,53	92,6	0,13	-353,4		
Птиця, м'ясо	30%-391%*	12,62%	12,62%	67,8	0,19	0,0	0,00	-67,8	157,2	0,19	145,2	0,21	-11,9		
Сало і жир	99%*	15%	15%	13,1	0,04	0,0	0,00	-13,1	60,9	0,07	0,1	0,00	-60,8		
Молокопродукти	55%*	10%	10%	41,3	0,11	545,1	1,59	503,9	178,4	0,21	496,7	0,72	318,4		
Квіти зрізані	13,1%	7,31%	7,31%	14,6	0,04	0,0	0,00	-14,5	69,4	0,08	3,0	0,00	-66,4		
Овочі, фрукти, горіхи	40%*	10,63%	11,57%	205,5	0,57	141,5	0,41	-64,0	1276,7	1,51	338,4	0,49	-938,2		
Пиво, вино, вермут	110%*	17%*	17%*	54,2	0,15	98,2	0,29	44,1	164,4	0,19	153,3	0,22	-11,1		
Спирт та міцні алк. напої	до 289%*	0%	0%	39,0	0,11	292,9	0,85	253,9	267,5	0,32	161,9	0,24	-105,6		
Гіттонова сировина	42%*	1%	1%	234,5	0,65	3,4	0,01	-231,1	355,6	0,42	10,0	0,01	-345,6		
Цемент	22%	8,66%	8,66%	7,9	0,02	60,1	0,18	52,2	110,9	0,13	15,4	0,02	-95,4		
Нафтопродукти	до 80%	1,7%	3,3%	1131,7	3,20	2037,7	6,00	1106,0	7606,7	9,14	1389,4	2,02	-6217,3		
Лікарські засоби	6,6%	0%	0%	903,0	2,50	73,2	0,21	-829,8	2881,2	3,40	225,2	0,33	-2656,0		
Полімери, пластмаса	5,11%	3,62%	6,02%	1497,3	4,14	384,1	1,12	-1113,2	3414,0	4,03	780,4	1,13	-2633,6		
Шини та покришки гумові	20%*	8,12%	8,9%	135,8	0,38	149,8	0,44	14,0	542,8	0,64	153,0	0,22	-389,8		
Валізи, сумки, футляри	25%	12,50%	12,50%	22,1	0,06	4,3	0,01	-17,8	113,8	0,13	10,7	0,02	-103,1		
Одяг, вироби з текстилю	11,20%	10,96%	11,1%	460,0	1,27	734,5	2,14	274,6	1325,7	1,57	661,5	0,96	-664,2		
Взуття	22,40%	10,00%	10%	269,9	0,75	102,2	0,30	-167,7	757,3	0,89	179,2	0,26	-578,1		
Чорні метали	5%	0,37%	0,48%	1151,1	3,19	11451,2	33,40	10300,1	2299,3	2,72	15343,8	22,30	13044,5		
Вироби з чорних металів	7,08%	2,16%	2,9%	529,3	1,46	1848,4	5,39	1319,1	1283,3	1,52	2837,3	4,12	1554,0		
Інструменти	7,17%	5,42%	7,99%	105,6	0,29	45,1	0,13	-60,5	253,3	0,30	34,1	0,05	-219,2		
Холодильники і хол. облад.	8,97%	4,14%	4,51%	239,3	0,66	147,6	0,43	-91,7	446,8	0,53	142,2	0,21	-304,5		
Машини та обладнання для сільського господарства	4,65%	0%	0%	197,0	0,55	71,2	0,21	-125,8	655,1	0,77	81,3	0,12	-573,8		
Лампи розжарювання або газорозрядні	5,50%	4%	6%	20,1	0,06	20,3	0,06	0,2	56,7	0,07	18,3	0,03	-38,4		
Трактори	15,70%	4,29%	5%	196,1	0,54	61,1	0,18	-134,9	564,8	0,67	76,9	0,11	-488,0		
Легкові автомобілі	21,10%	9,6%	9,6%	1233,7	3,41	43,9	0,13	-1189,8	3247,2	3,84	214,1	0,31	-3033,1		
Вантажні автомобілі	10%	7,29%	7,29%	359,6	0,99	84,9	0,25	-274,6	846,6	1,00	58,8	0,09	-787,8		

Примітка: * – специфічні ставки мита переведено автором у авалерні Джерело: розраховано та складено автором за [4; 9; 20]

Динамічно відреагував міжнародний ринок на різке зниження національного митно-тарифного захисту на плодоовочеву продукцію і горіхи. У результаті падіння середнього рівня мита з 55 % до 10 %, імпорт 07-08 груп товарів за УКТЗЕД з 2005 р. виріс у 6,2 раза, потроїв свою частку у загальній структурі імпорту (з 0,57 до 1,51 %) та станом на кінець 2012 р. сформував негативне торговельне сальдо у 938,2 млн. дол.

Чи не найбільш руйнівну дію справило повне скасування митно-тарифного захисту на національний ринок спирту і міцних лікеро-горілчанних виробів. З нетто експортера із торговельним профіцитом у 253,9 млн. дол. в 2005 р. за вказаною галуззю харчової промисловості Україна пішла на 105,6 млн. дол. у мінус в 2012 р. Зростання імпорту міцних лікеро-горілчанних напоїв та спирту за період з 2005 по 2012 рр. склало 686 %, при спаді національного експорту на 45 %. Разом з тим, валове виробництво українського спирту – основної сировини для виготовлення продукції лікеро-горілчаної промисловості, в результаті, основним чином, напливу закордонного алкоголю скоротилося вдвічі із 336,5 млн. л. у 2006 до 170,6 млн. л. у 2012 р. Вказане є примітним сигналом для реагування, адже через відсутність дієвої системи державного регулювання і захисту, Україна протягом кількох років може втратити одну з високоліквідних, експортних галузей харчової промисловості.

У частині відкриття національного ринку сільськогосподарської і харчової продукції відзначимо, що згадані базові галузі страждають через надмірний тиск субсидованого імпорту і після фундаментального зниження тарифного захисту, так і не отримали повноцінного стимулу і підтримки як з боку закордонного інвестора, так і держави. При цьому, не погодимося з думкою деяких аналітиків щодо висновку, що «сільськогосподарські підприємства виграли від набуття Україною членства у СОТ» [1, с. 29]. В даному випадку, хоча профіцит зовнішньої торгівлі за 1-24 групами товарів за УКТЗЕД із 2005 р. і збільшився у 5,4 раза до 10,36 млрд. дол., зростання обсягів експорту головних експортних сільгосптоварів (зернових та рослинної олії) скоріше пов'язане не зі вступом до СОТ, а із наростаючими тенденціями світового продовольчого дефіциту.

Доволі неоднозначною є ситуація зі станом промисловості хімії і полімерів за нинішнього рівня відкритості національної економіки. Зниження середнього рівня захисту із 6 % у 2005 р. до 3,3 % у 2012 р. сприяло зростанню імпорту та негативного торговельного сальдо за групами 28-40 УКТЗЕД із -1,47 до -7 млрд. дол. Лідером збільшення обсягів імпорту серед хімічної промисловості стала фармацевтика, а саме ввезення лікарських засобів – зростання у 3,2 раза; серед полімерної – ввезення пластмаси і полімерів (зростання у 2,3 раза) та гумових шин і покриттів (зростання у 4 рази). В останньому випадку двократне зменшення тарифного захисту і масове зростання імпорту автомобільних шин найбільш сильно з-поміж галузей хімічної промисловості, вдарило по національному виробнику (табл. 2), який без належної підтримки держави навряд витримає згубний рівень зовнішньої конкуренції зі зрілим європейським та азійським виробництвом.

Таблиця 2

Динаміка національного виробництва шин гумових

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2012/2005
Шини нові, тис.шт.	7,09	6,59	5,22	5,04	3,55	3,90	3,58	3,44	0,49

Джерело: побудовано автором за [9]

Руйнівний вплив процеси лібералізації мали і для національної нафтопереробки. Зважаючи на існування ряду фундаментальних проблем (застарілість технологічного устаткування та виробничих процесів, залежність від поставок російської нафти та ін.), обнуління мит на головні імпортні нафтопродукти – бензин і дизельне паливо, стало каталізатором швидкого занепаду галузі (табл. 3). Як наслідок, й так невисока конкурентоздатність національного виробника, що підтримувалася значним рівнем специфічного мита (до 40 євро/т) була втрачена. Висока ж собівартість виробництва бензину в Україні, що вище ніж в Росії і Білорусі на 39 % та диз-палива (вище на 47,5 %) призвела до зупинки 5 з 6 найбільших нафтопереробних заводів і заповнення національного ринку на 72 % імпортними нафтопродуктами.

Таблиця 3

Динаміка виробництва окремих видів нафтопродуктів в Україні

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2012/2005
Бензин моторний, млн.т.	4,61	3,93	4,16	3,22	3,26	2,88	2,84	1,64	0,36
Дизельне паливо, млн.т.	5,29	4,27	4,15	3,66	3,90	3,71	2,66	1,37	0,26
Мазут, млн.т.	5,89	3,84	3,48	2,46	2,60	2,46	2,18	0,79	0,13

Джерело: побудовано автором за [9]

У результаті зниження митно-тарифного захисту значно постраждала легка промисловість України. Статистика ввезення товарів останньої показує, що абсолютні обсяги імпорту за період із 2005 по 2012 рр. подвоїлися (з 1,8 до 3,6 млрд. дол.), натомість показники експорту галузі знизилися на 11 % (з 1,23 до 1,11 млрд. дол.). Внаслідок посилення конкуренції на внутрішньому ринку значним чином знизилися обсяги виробництва ключових товарів галузі, що забезпечує приблизно 150 тис. робочих місць для національної економіки. Особливо примітним в структурі імпорту товарів є те, що значної шкоди національному виробнику завдає масовий наплив дешевих, часто демпінгових товарів із Китаю, частка яких станом на 2012 р. становить близько 44 % від загального імпорту номенклатури легкої промисловості.

Завдячуючи відчутним ціновим конкурентним перевагам, на досить стабільному рівні знаходиться українське виробництво чорних металів і простих базових виробів із них. Хоча й вказані сектори національної промисловості не змогли обійти стороною посилення зовнішньої конкуренції у результаті зменшення тарифного захисту. У даному випадку, незважаючи на більш ніж у 2,5 разів перевищує внутрішні потреби металургійне виробництво, щорічні обсяги імпорту чорних металів продовжують зростати. Одним із наслідків зменшення середнього рівня мита із 5 % у 2005 до 0,37 % у 2012 р. за групою 72 УКТЗЕД «чорні метали» стало зростання імпорту із 1,15 до 2,3 млрд. дол., причому максимальне зростання спостерігається за товарними підкатегоріями, ставки мита за якими були знижені до 0 %: металопрокат, кутики, бруски, дріт та ін. Подібна тенденція спостерігається і з імпортом товарів групи 73 «Вироби з чорних металів» та 82 «Інструменти, ножові вироби ... з чорних металів» (див. табл. 1).

Скасування митно-тарифного захисту призвело до значної шкоди окремим галузям національного машинобудування. Внаслідок надмірної відкритості ринку відбулося зростання імпорту легкових автомобілів – у 2,63 раза із 1233,7 млн. дол. у 2005 до 3247,2 млн. дол. у 2012 р., вантажних автомобілів – у 2,35 разів із 359,6 до 846,6 млн. дол., холодильників та холодильного обладнання – у 1,87 разів із 293,3 до 446,8 млн. дол., електроламп – у 2,82 раза із 20,1 до 56,7 млн. дол. При цьому, з боку Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі було виявлено істотну небезпеку національному товаровиробнику та введено:

- у 2007 р. антидемпінгове мито на лампи розжарювання китайського виробництва – 74,63 %;
- у 2008 р. антидемпінгове мито на побутову холодильну і морозильну техніку китайського виробництва – 135,45 %. (окрім холодильників торгових марок «Samsung» і «LG») та походженням з Туреччини – 97,71 %;
- у 2013 р. спеціальне мито на легкові автомобілі в залежності від об'єму двигуна: 1000-1500 куб. см – 6,46 %; понад 1500 куб. см. – 12,95 %.

Під удар зовнішньої конкуренції у результаті обнуління мита потрапило і виробництво сільськогосподарських машин і устаткування. Проте, зважаючи на внутрішній попит з боку стрімко зростаючого сектору сільського господарства, технологічну відсталість та виробничу слабкість практично знищеного за роки незалежності сільськогосподарського машинобудування, вказаний захід є виправданим. У даному випадку, найбільш яскравим є приклад співвідношення у виробничих потужностях та фактичній потребі у зернозбиральних комбайнах, яких згідно з даними національної статистики у 2012 р. вироблено лише 58 одиниць, а імпортовано – 1 647. Загальна ж потреба сільського господарства у даному виді техніки становить близько 51 200 одиниць [19, с. 27].

Аналіз сучасного стану і тенденції митно-тарифного регулювання, а також причин формування сальдо зовнішньої торгівлі, здійснений вище, вказує на те, що в короткій перспективі швидке і непродумане зниження середнього рівня імпортного митного тарифу в результаті адаптації національного законодавства до вимог СОТ, підкріплене негативними зрушеннями глобальної валютно-фінансової кризи 2008-2009 рр., виступило підсилювачем негативних явищ в частині зовнішньої торгівлі і платіжного балансу України. Графічний аналіз (див. рис. 1) показує, що величини зниження ставок мита та зростання негативного сальдо зовнішньої торгівлі яскраво корелюють одне з одним.

Глобальні кризові процеси виявили небажаність лібералізації зовнішньоторговельної діяльності, слабкі сторони інституційно-регулятивних механізмів та вади надмірної відкритості не лише української економіки. Швидке зменшення купівельної спроможності передових світових економік та прагнення підтримати належний рівень зайнятості населення сприяли стрімкому відновленню торговельних бар'єрів для обмеження імпорту.

Згідно даних Світового банку, у розпал рецесії 17 із 20 провідних економік відступили від принципів лібералізації зовнішньої торгівлі і вжили 47 додаткових заходів, що обмежують міжнародну торгівлю. При цьому, разом із тенденцією до зростання заходів торговельного захисту, яскраво проявилася одна з рис сучасного протекціонізму: зважаючи на значні фіскальні можливості національних бюджетів, розвинуті країни використовують переважно нетарифні заходи захисту – субсидування експорту і дотації; країни ж, що розвиваються, основним чином опираються на митно-тарифний інструментарій, хоча найбільш заможні застосовують і експортні субсидії (рис. 2).

Так, кризові наслідки вплинули на вжиття митно-тарифних заходів захисту економіки, зокрема з боку Росії (підвищення тарифу на вживані автомобілі, сільгосптехніку, труби, продукцію харчової промисловості), Індії (підвищення мита на окремі вироби металургії), Індонезії й Екватору (підвищення мита більш ніж на 900 товарних позицій) та ін. До нетарифних методів шляхом прямих заборон і обмежень вдалися Аргентина, Індонезія, Індія та Китай. Експортні субсидії, кредитування і дотації основним чином на підтримку сільського господарства та автомобільної промисловості активно застосували країни ЄС, США, Австралія, Канада, Швеція, Південна Корея, Португалія, Аргентина, Бразилія та ін. Разом з тим, світова практика протекціоністських заходів поповнилася й антидемпінговими митами, кількість яких з початку кризи зросла більш як на 22 % [22, р. 2-4]. За даними «Global Trade Alert» за період з середини 2008 по середину 2010 рр. було зафіксовано 1 339 протекціоністських заходів. При цьому, найбільш часто до захисту внутрішнього ринку вдавалися країни Великої Двадцятки і ЄС.

Рис. 2. Збільшення кількості заходів торговельного протекціонізму за групами країн (2008-2009 рр., без урахування антидемпінгових заходів)

Джерело: [22, р. 2]

Тенденції до створення захисного механізму української економіки основним чином підтверджують згадану вище специфіку формування системи зовнішньоторговельного захисту. Так, за період після вступу до СОТ з боку механізму митного регулювання України було вжито головним чином митно-тарифний інструментарій захисту:

- 13 % надбавка до діючої ставки ввізного мита у 2009 р.;
- тарифні квоти на імпорт цукру-сирцю з тростини із країн СОТ;
- експортні мита на зернові: пшеницю, ячмінь, кукурудзу (2011 р.);
- підвищення ставок митного тарифу за окремими товарними підкатегоріями до граничного зв'язаного

Протоколом про вступ України до СОТ рівня у 2011 та 2012 рр.;

- ініціювання у вересні 2012 р. перегляду (у бік підвищення) зв'язаних рівнів мита за 371 товарною підкатегорією;
- уведення ряду антидемпінгових і спеціальних мит, зокрема спеціальних мит на легкові автомобілі у 2013 р.;
- законодавча ініціатива про підвищення у 2013 р. у два рази повних ставок ввізного мита (для країн, з якими не укладено торговельно-економічних угод про надання режиму найбільшого сприяння або при ввезенні товарів без зазначення країни походження);
- уведення з вересня 2013 р. утилізаційного збору на автомобілі та ін.

З боку України було прийнято й ряд програм по дотації окремих галузей, зокрема сільськогосподарсько-го виробництва, проте їх дія була вкрай обмеженою фінансово та бюрократично ускладненою процесуально, а тому на підтримку експорту товарів дотаційних галузей практично не вплинула. Так, згідно з даними статистики, із 6 974,1 млн. грн., направлених на підтримку АПК у 2012 році, «живими» грошима через механізм дотації аграріям було направлено лише 742 млн. грн., решту задекларовано як допомогу через звільнення від оподаткування ПДВ [6, с. 10].

В рамках дослідження варто зауважити, що протекціоністські заходи, які мають виражено дискримінаційний до зовнішньої торгівлі вплив, привертають особливу увагу з боку СОТ. Такою, наприклад, у 2009 р. стала 13 % надбавка до діючої ставки ввізного мита, направлена на стабілізацію платіжного балансу України. Вказаний інструмент митно-тарифного регулювання, незважаючи на свою вимушеність зовнішньоекономічною ситуацією, що склалася, викликав широкий резонанс та протистояння з боку національних імпортерів та був згаданий у доповіді Генерального директора СОТ Паскаля Ламі в числі найбільш значимих обмежуючих зовнішню торгівлю заходів періоду розгортання фінансово-економічної кризи [2, с. 7].

Як наслідок, зважаючи на те, що в сучасних умовах обмеженого фіскального ресурсу Державного бюджету можливостей для повноцінної підтримки національного виробника шляхом державних дотацій і субсидування експортних галузей в коротко та середньостроковій перспективі просто не існує, митно-тарифне регулювання, навіть зважаючи на суттєвий рівень його лібералізації в зв'язку зі вступом до СОТ, залишається основним інструментом впливу на зовнішньоторговельні відносини в незалежності від постійної конфронтації з боку міжнародної спільноти і вітчизняних імпортерів.

Результуючим показником застосування заходів митно-тарифного регулювання, окрім захисту національного ринку і товаровиробника, на нинішньому етапі розвитку є фінансові надходження, що отримуються внаслідок оподаткування міжнародної торгівлі. Теорія і практика останньої вказує на те, що фінансові надходження від заходів регулятивного впливу на міжнародну діяльність є супутнім та не основним продуктом державного регулювання. Реалії національної економіки свідчать про дещо іншу ситуацію. В даному випадку, з метою формування повного розуміння стану і проблем функціонування фіскальної складової митно-тарифного регулювання, проведемо розгляд фіскальної динаміки та ефективності мита і митних платежів, як системи взаємопов'язаних економічних компонентів (табл. 4).

Як вже згадувалося, у результаті процесів лібералізації митного тарифу, середньоарифметична ставка останнього була значно знижена і до кінця 2005 р. склала приблизно 5,4 %. Подальше суттєве у рамках впливу

на фіскальну ефективність митно-тарифного регулювання зниження рівня оподаткування митом відбулося після вступу до СОТ у травні 2008 р. Проте, з огляду на зростання обсягів імпорту, в тому числі у результаті більш ніж двократного зменшення митно-тарифного захисту, абсолютна величина стягнутого мита у період 2005-2012 рр. не лише не зменшилася, але і подвоїлася та за підсумками 2012 р. склала 13,09 млрд. грн. Відносні фіскальні показники митно-тарифного регулювання виявили дещо іншу тенденцію: середнє навантаження імпорту митом за досліджуваній період знизилася на 42 % із 3,24 до 1,88 %.

Вказана вище тенденція є сприятливою у рамках ефективізації національної економіки, якщо не враховувати того факту, що лібералізація торкнулася і ряду раніше згаданих чутливих товарних підкатегорій, що все-таки потребують торговельної протекції та тим чи іншим способом (антидемпінгові, компенсаційні, спеціальні мита чи заходи нетарифного протекціонізму) будуть ізолюватися від дії зовнішньої конкуренції.

Таблиця 4

Статистика фіскальної ефективності митного оподаткування

Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2012/2005, разів
Середньоарифметична ставка мита на кінець року, %	5,4	5,4	5,4	4,7	4,7	4,7	4,7	4,7	0,87
Сума митних платежів, (млрд.грн.), з них:	31,0	41,2	54,1	96,1	83,1	85,9	114,8	123,7	3,99
- мито, в т.ч.:	6,5	7,3	9,9	12,1	6,7	8,9	11,8	13,1	2,01
- - ввізне	6,0	7,0	9,6	11,9	6,3	8,6	10,5	12,7	2,12
- - вивізне	0,5	0,3	0,3	0,2	0,4	0,3	1,3	0,4	0,75
- акциз	0,5	0,9	1,3	2,2	3,0	3,5	6,7	8,5	16,96
- ПДВ	23,0	31,9	41,7	81,0	73,2	73,3	96,0	101,6	4,42
Частка мита:									
- в загальній сумі митних платежів, %	21,0	17,6	18,3	12,6	8,1	10,3	10,3	10,6	0,50
- в загальній сумі надходжень до Держбюджету, %	6,2	5,4	6,0	5,2	3,2	3,7	3,7	3,8	0,61
- у ВВП, %	1,48	1,33	1,37	1,28	0,73	0,82	0,89	0,93	0,63
Імпорт товарів, млрд.грн., в т.ч.:	185,2	227,4	306,4	450,6	354,0	482,0	658,2	676,5	3,65
- оподаткований митом, млрд.грн.	64,5	70,4	97,4	150,9	91,6	124,7	159,4	179,6	2,79
- оподаткований митом, %	34,8	31,0	31,8	33,5	25,9	25,9	24,2	26,6	0,76
- оподаткований акцизом, млрд.грн.	9,7	19,2	33,4	63,0	24,4	34,4	73,3	75,5	7,76
- оподаткований акцизом, %	5,3	8,5	10,9	14,0	6,9	7,1	11,1	11,2	2,12
- оподаткований ПДВ, млрд.грн.	107,1	146,7	196,6	387,7	340,0	363,0	458,5	470,4	4,39
- оподаткований ПДВ, %	57,8	64,5	64,2	86,1	96,0	75,3	69,7	69,5	1,20
Податкове навантаження оподаткованого митними платежами імпорту товарів, (%) в т.ч.:	28,9	28,1	27,5	24,8	24,4	23,7	25,0	26,3	0,91
- ввізним митом	9,3	9,9	9,8	7,9	6,9	6,9	6,6	7,1	0,76
- акцизом	5,1	4,8	4,0	3,5	12,4	10,1	9,2	11,2	2,19
- ПДВ	21,5	21,8	21,2	20,9	21,5	20,2	20,9	21,6	1,01
Навантаження загального імпорту товарів митними платежами, (%), в т.ч.:	16,5	18,0	17,6	21,3	23,4	17,8	17,2	18,2	1,11
- ввізним митом	3,2	3,1	3,1	2,6	1,8	1,8	1,6	1,9	0,58
- акцизом	0,3	0,4	0,4	0,5	0,9	0,7	1,0	1,3	4,64
- ПДВ	12,4	14,0	13,6	18,0	20,7	15,2	14,6	15,0	1,21
Динаміка фіскальної ефективності адміністрування митних платежів (базисна), % до 2005 р., в т.ч.:									
- ввізного мита	-	108,2	105,5	127,4	140,3	106,5	104,2	109,2	-
- акцизу	-	94,7	96,6	81,7	55,2	54,8	49,1	57,9	-
- ПДВ	-	149,9	160,8	181,7	316,0	266,7	379,3	464,3	-
- ПДВ	-	113,0	109,6	144,7	166,4	122,5	117,5	120,9	-

Примітка: * – конвертовано у національну валюту згідно середньорічного офіційного курсу НБУ [7], ** – модель розрахунку наведена далі.

Джерело: розраховано і складено автором за [8-10, 12-18]

Оцінюючи фіскальну складову, для порівняння варто вказати про те, що у розвинутих країнах, незважаючи на високий рівень тарифного захисту, частка мита по відношенню до макроекономічних показників є мізерною. У Німеччині вона складає – 0,29 %, Японії – 0,85 %, США – 1,27 % до Державного бюджету; у ВВП зна-

чення ще менші – 0,13 %, 0,16 %, 0,2 % відповідно. Як факт, основною характеристикою митно-тарифного регулювання розвинутих країн є та, що достатність і ефективність рівня митно-тарифного навантаження визначається його регулятивно-захисним ефектом, а не гонитвою за виконанням плану фіскальних надходжень [21, р. 7; 23, р. 13; 24, р. 18].

Але, на перший погляд, стійка тенденція до зниження рівня митно-тарифного оподаткування, є досить оманливою, якщо оцінювати систему митного оподаткування комплексно. У даному випадку, компенсація фіскального розриву, що утворився у результаті зниження частки податкових надходжень від справляння мита, повністю була покладена на інші складові системи митного оподаткування – ПДВ та акциз. При цьому, в частині оподаткування останніми, ключовою є та особливість, що на фоні зростання навантаження загального обсягу імпорту митними платежами, змінюється внутрішня структура процесу: рівень оподаткування митом – знижується, зростання надходжень ПДВ відбувається за рахунок збільшення бази оподаткування, а акцизу – як шляхом зростання бази оподаткування, так і за рахунок збільшення середнього рівня податкового навантаження (див. табл. 4).

Враховавши визначені вище тенденції та зваживши на загальні обсяги зростання фіскальних показників (загального обсягу митних платежів, надходжень від справляння мита, акцизу та ПДВ з імпорту) та абсолютних обсягів імпорту, спробуємо визначити безпосередній рівень фіскальної ефективності митно-податкової системи в цілому. Досягнення указаної мети потребує, на нашу думку, уведення та наукове моделювання в роботі окремого показника «фіскальної ефективності адміністрування імпортного податку», що інтегрально та в динаміці визначав би зв'язок між обсягами митних платежів (податків) та відповідним рівнем імпорту.

Зважаючи на те, що будь-який імпортний митний податок – це фіскальна величина прямим чином залежна від величини імпорту товарів, а ефективність – це рівень віддачі (надходжень) у результаті окремого виду діяльності, визначимо, що показник динаміки фіскальної ефективності адміністрування імпортного податку – це фактичне відношення рівня динаміки (зростання/спадання) податкового надходження до відповідного рівня динаміки (зростання/спадання) загального імпорту товарів.

Математично узказане визначення показника ефективності можна представити у вигляді формули 1:

$$D_{\kappa \text{ ФЕА}}^i A = \frac{A_i / A_{\kappa}}{IM_i / IM_{\kappa}}, \quad \text{де} \quad (1)$$

$D_{\kappa \text{ ФЕА}}^i A$ – показник динаміки фіскальної ефективності адміністрування митного податку «А» в i -му році

по відношенню до κ -го року (базисного);

A_i – обсяг митного податку «А» року, який порівнюють;

A_{κ} – обсяг митного податку «А» року, з яким порівнюють (базисного);

IM_i – обсяг імпорту за рік, який порівнюють;

IM_{κ} – обсяг імпорту за рік, з яким порівнюють (базисний);

A – відповідний митний податок: мито ввізне (М), акциз (АЗ), ПДВ (ПДВ) або загальна сума митних платежів (МП).

Як наслідок:

- динаміка фіскальної ефективності адміністрування митних платежів – це фактичне відношення рівня динаміки надходження митних платежів до відповідного рівня динаміки імпорту товарів (формула 2):

$$D_{\kappa \text{ ФЕА}}^i \text{МП} = \frac{\text{МП}_i / \text{МП}_{\kappa}}{IM_i / IM_{\kappa}}; \quad (2)$$

- динаміка фіскальної ефективності адміністрування мита – це фактичне відношення рівня динаміки надходжень від справляння мита до відповідного рівня динаміки імпорту товарів (формула 3):

$$D_{\kappa \text{ ФЕА}}^i M = \frac{M_i / M_{\kappa}}{IM_i / IM_{\kappa}}; \quad (3)$$

- динаміка фіскальної ефективності адміністрування акцизу – це фактичне відношення рівня динаміки надходження акцизного податку до відповідного рівня динаміки імпорту товарів (формула 4):

$$\frac{D_{\kappa \text{ ФЕА}}^i \text{ АЗ}}{\kappa} = \frac{AZ_i / AZ_{\kappa}}{IM_i / IM_{\kappa}}; \quad (4)$$

- динаміка фіскальної ефективності ПДВ – це фактичне відношення рівня динаміки надходження ПДВ до відповідного рівня динаміки імпорту товарів (формула 5):

$$\frac{D_{\kappa \text{ ФЕА}}^i \text{ ПДВ}}{\kappa} = \frac{ПДВ_i / ПДВ_{\kappa}}{IM_i / IM_{\kappa}}; \quad (5)$$

Так, наприклад, розрахунок показника динаміки фіскальної ефективності адміністрування ввізного мита в 2012 р. по відношенню до 2005 р. буде наступним (див. табл. 4, формулу 6):

$$\frac{D_{2005 \text{ ФЕА}}^{2012 \text{ М}}}{\kappa} = \frac{M_{2012} / M_{2005}}{IM_{2012} / IM_{2005}} = \frac{12,7 / 6}{676,5 / 185,2} = 57,9\%, \quad (6)$$

тобто показник фіскальної ефективності адміністрування ввізного мита у 2012 р. буде складати 57,9 % від 2005 р., що свідчить про суттєве падіння ефективності (на 42,1 %).

Результати розрахунку (див. табл. 4) дають підстави стверджувати, що внаслідок значної лібералізації митного тарифу, фіскальна ефективність адміністрування ввізного мита до 2012 р. зменшилася на 42,1 %, до рівня 57,9 % від 2005 р.; у результаті збільшення бази оподаткування ПДВ, фіскальна ефективність останнього зросла на 20,9 % до рівня 120,9 % від 2005 р.; у результаті зростання податкового навантаження та бази оподаткування акцизом, фіскальна ефективність його адміністрування зросла у 4,64 рази до рівня 464 % від 2005 р. В цілому, динаміка фіскальної ефективності адміністрування митних платежів показує зростання на 9,2 % по відношенню до 2005 р.

Визначені вище показники свідчать про наявну позитивну динаміку процесу митно-податкового адміністрування, проте комплексно підходячи до оцінки ефективності з урахуванням часової динаміки, можемо помітити досить високі приховані як фіскальні, так і регулятивні можливості процесу. Так, при значенні фіскальної ефективності адміністрування митних платежів у 2012 р. – 109,2 %, показники кризових 2008 та 2009 р. по відношенню до 2005 р. мають значно вищу динаміку ефективності – 127,4 та 140,3 % відповідно. Що свідчить про порівняно вищий результат в частині митного контролю складових митно-тарифного регулювання: митної вартості, класифікації, визначення країни походження, а також у результаті легалізації «сірого» імпорту і контрабанди. Зумовлене економічним спадом зниження бази оподаткування, в умовах недовиконання плану бюджетних надходжень митними органами, сприяло активному розкриттю додаткових резервів податкової ресурсності. Для прикладу: з метою вишукування додаткових джерел наповнення Бюджету у кризовому 2009 р., в результаті посилення митного контролю імпорту товарної підкатегорії 8525 20 91 00 «мобільні телефони», було виявлено, що реальні обсяги ввезення товару занижуються у 6,1 разів, а недоплата податків лише за однією цією підкатегорією становить 437,8 млн. грн. щорічно [3, с. 256]. Продовжилася тенденція «відбілення» імпорту і у 2010 р.: показники ввезення мобільних телефонів зросли у понад 3 рази (з 2 млн. до 6,6 млн. одиниць), оргтехніки – у 7 разів, кондиціонерів – майже у 8 разів, комп'ютерів – у 12 разів, плазмових та LCD телевізорів – у 21 раз (з 14,8 тис. до 313 тис. од.) [5].

Отже, проведене дослідження дає можливість зробити наступні **висновки**:

1. Посткризові тенденції розвитку міжнародної торгівлі разом із її падінням визначилися посиленням протекціонізму національних економік більшості країн світу. Разом з тим, зважаючи на виражено ліберальний характер зовнішньоторговельної політики України, її експортну орієнтацію та стрімке нееволюційне і невиважене зниження рівня митно-тарифного захисту здійснене у результаті вступу до СОТ, українська економіка не змогла ефективно прийняти силу рецесійного натиску, що відобразилося на динаміці економічного розвитку та стабільності окремих галузей національного господарства.

2. Вимушені негативними тенденціями, послабилися ліберальні напрями і зовнішньої політики України: було вжито ряд протекціоністських заходів з метою оптимізації митно-тарифного захисту національного виробника і зупинення руйнування окремих галузей економіки. У доказ доцільності подальшого провадження й оптимізації митно-тарифного регулювання варто вказати на те, що в сучасних умовах обмеженого фіскального ресурсу державного бюджету можливостей для повноцінної підтримки національного виробника шляхом державних дотацій і субсидування експортних галузей не існує, а тому митно-тарифне регулювання, навіть зважа-

ючи на суттєвий рівень лібералізації в зв'язку зі вступом до СОТ, продовжує залишатися основним інструментом впливу на зовнішньоторговельні відносини.

3. Разом із захисною функцією національного ринку, стягнення мита приносить і досить вагомий у рамках державної податкової політики фіскальний ефект. Згідно проведеного аналізу, незалежно від значного зниження у результаті вступу до СОТ середньої ставки мита, абсолютна величина стягнутого мита у період 2005-2012 рр. не лише не зменшилася, але і подвоїлася та за підсумками 2012 р. склала 13,09 млрд. грн., хоча середнє навантаження імпорту митом за указаний період і знизилося із 3,24 до 1,88 %. У результаті дослідження фіскальної ефективності адміністрування митних платежів приходимо й того висновку, що якщо розглядати процес митного оподаткування комплексно, виявляється високий фіскально-регулятивний та захисний його прихований потенціал, що полягає у оптимізації контрольних складових і процесів митно-тарифного регулювання.

Список використаної літератури

1. Аналіз соціально-економічних наслідків членства України в СОТ після трьох років членства: очікування та реалії. – К. : Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2011. – 58 с.
2. Доповідь Генерального директора СОТ для органу з догляду торговельної політики щодо фінансової і економічної кризи і подій, пов'язаних із торгівлею [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://wto.in.ua/files/content/doc/lamy_crisis_report_ukr_edited.doc.
3. Макаренко А. В. 2009 – митниця в умовах кризи / Макаренко А. В. – К. : Видавництво «Панорама», 2010. – 432 с.
4. Митна статистика зовнішньої торгівлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://arc.customs.gov.ua/dmsu/control/uk/publish/article;jsessionid=1083E0D452A3BB53DCBCF81593D93426.app3:1?art_id=4124355&cat_id=2704631.
5. Митниця та бізнес – не просто діалог, а й прийняття конкретних рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive-ua.com/page/55429/2012-06-16/http://www.customs.gov.ua/dmsu/control/uk/publish/article?art_id=2853600&cat_id=296909.
6. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2012 р.: статист. бюлетень. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – 88 с.
7. Офіційна статистика валютних курсів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/files/Exchange_r.xls.
8. Офіційний сайт Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://treasury.gov.ua>.
9. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
10. Офіційний сайт Міністерства доходів і зборів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minrd.gov.ua>.
11. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.
12. Підсумки роботи митних органів України у 2005 році. Інформаційний збірник. – Київ: ДМСУ, 2006 – 85 с.
13. Підсумки роботи митних органів України у 2006 році. Інформаційний збірник. – Київ: ДМСУ, 2007. – 96 с.
14. Підсумки роботи митних органів України у 2007 році. Інформаційний збірник. – Київ: ДМСУ, 2008. – 87 с.
15. Підсумки роботи митних органів України у 2008 році. Інформаційний збірник. – Київ: ДМСУ, 2009. – 76 с.
16. Підсумки роботи митних органів України у 2009 році. Інформаційний збірник. – Київ: ДМСУ, 2010. – 72 с.
17. Підсумки роботи митних органів України у 2010 році. Інформаційний збірник. – Київ: ДМСУ, 2011. – 64 с.
18. Підсумки роботи митних органів України у 2011 році. Інформаційний збірник. – Київ: ДМСУ, 2012. – 36 с.
19. Пріоритети політики імпортозаміщення у стратегії модернізації промисловості України. – К. : НІСД, 2012. – 71 с.
20. Про Митний тариф України : закон України від 05.03.2001 р. № 2371-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
21. Die Bundeszollverwaltung Jahresstatistik 2012. – Berlin : Bundesministerium der Finanzen Referat für Bürgerangelegenheiten, 2012. – 24 p.
22. Gamberoni E. Trade Protection: Incipient but Worrysome Trends [Electronic resource]. – Available from : http://siteresources.worldbank.org/NEWS/Resources/Trade_Note_37.pdf.
23. Import Trade trends: Fiscal Year 2012, Year-end Report. – Washington : U.S. Customs and Border Protection, 2012. – 16 p.
24. Japan Customs Report. – Tokyo : Coordination Division, Customs and Tariff Bureau, Ministry of Finance, Japan, 2011. – 68 p.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2013